

פרק 2

בין איומים להזדמנויות: יעדי־העל של מעורבות איראן באזור

ב־14 בפברואר 2013 נשא איש הדת האיראני וראש 'מטה עמאר', מהדי טאא'ב, נאום בכנס של חברי בסיג' הסטודנטים בטהראן. מטה עמאר הוקם בראשית 2011 ביוזמת תומכי המשטר והמנהיג ח'אמנהאי המזוהים עם האגף הימני־רדיקלי בפוליטיקה האיראנית, ובהם אנשי דת, חברי מג'לס, יוצאי משמרות המהפכה ופעילי תרבות. בנאומו התייחס איש הדת הרדיקלי להתפתחויות בסוריה והצדיק את הסיוע האיראני למשטר אסד בכך שחשיבותה של סוריה עבור איראן רבה אף מזו של מחוז ח'וזסתאן, השוכן לחופי המפרץ הפרסי. הוא טען כי אם תותקף איראן בידי אויביה עליה לתת עדיפות לשמירה על סוריה על פני ח'וזסתאן, משום שאם סוריה תישמר בידיה היא תוכל להשיב אליה גם את ח'וזסתאן, אך אם היא תאבד את סוריה היא תאבד גם את טהראן. הוא אף כינה את סוריה "המחוז ה־35 והאסטרטגי של איראן".¹⁴⁵ אף כי דבריו עוררו ביקורת חריפה באיראן, ניתן לראות בהם ביטוי לתפיסה שהלכה והשתרשה בצמרת הפוליטית והביטחונית האיראנית בשני העשורים האחרונים, ובעיקר על רקע אירועי הטלטלה האזורית מסוף 2010, אשר מייחסת חשיבות גוברת להרחבת פעילותה והשפעתה של איראן הרחק מעבר לגבולותיה הפוליטיים והגיאוגרפיים כדי לשפר את יכולתה להתמודד עם איומים חיצוניים. מאחר שהחזון האידיאולוגי־מהפכני מספק כאמור הסבר חלקי בלבד לשאיפותיה האזוריות של איראן, נדרשת בחינה של תפיסת הביטחון, יעדי־העל והאינטרסים הלאומיים של איראן כדי להבין את מעורבותה האזורית.

תפיסת האיום מצד איראן

הרצון להבטיח את שרידות המשטר מפני איומים מבית ומחוץ הוא היעד הראשון במעלה של הרפובליקה האסלאמית, המעצב את תפיסת הביטחון שלה. המנהיג ח'אמנהאי שב והצהיר בהזדמנויות רבות כי אויביה של איראן, ובראשם ארצות הברית, חותרים להפיל את המשטר האיראני באמצעות תמיכה במתנגדיו מבית וביריביה האזוריים, וכן בהפעלת לחצים מדיניים, כלכליים וצבאיים. נוכחותם של כוחות אמריקאיים במפרץ הפרסי ובמדינות הסובבות את איראן משקפת, בראיית המנהיג, כוונה לאיים עליה ואף לתקוף אותה במקרה

145 רז צימט, "על איראן להעדיף את סוריה על־פני חבל ח'וזסתאן: הצהרת ראש מטה עמאר מעוררת תגובות נזעמות", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 17 בפברואר 2013.

הצורך.¹⁴⁶ איראן רואה עצמה כמדינה הנמצאת בסביבה בעייתית מאוד ומוקפת במדינות כושלות או חלשות, בקבוצות טרור ובנוכחות זרה. היא מבקשת לוודא כי כל אלה אינם מציבים איום על גבולותיה, על לכידותה הטריטוריאלית, על אחדותה, על ריבונותה ועל ביטחונה הלאומי.¹⁴⁷ הניסיון ההיסטורי תרם למערכת השיקולים הביטחוניים של איראן. מצד אחד, התקופות הארוכות של עצמאות ושל הגמוניה במרחב חיזקו אצל האיראנים את תחושת הגדולה וההכרה בערכם ובמשקלם האזורי. מצד שני, התערבות המעצמות בענייני איראן, כיבוש חלקים משטחה והפגיעה בעצמאותה חיזקו אצל שליטיה את תחושת הפגיעות והניכור כלפי גורמים חיצוניים. בראייה היסטורית יש חשיבות מיוחדת לטראומה הטרייה מכולן הטבועה בזיכרון הלאומי האיראני – המלחמה עם עיראק, שבמהלכה נקלעה איראן לבידוד אסטרטגי. עיראק היא שפתחה במלחמה נגד המשטר האסלאמי הצעיר והיא שיזמה את השימוש בנשק להשמדה המונית, לרבות נשק כימי, נגד יעדים באיראן. ואף על פי כן, רוב מדינות העולם ובכלל זה רוב מדינות ערב תמכו בעיראק, וחלקן מנעו מאיראן לרכוש נשק להגנתה, ובכך תרמו לכישלונה במלחמה. מאפיינים אלה חיזקו אצל האיראנים את תחושת חוסר הצדק מצד הגורמים החיצוניים, ובעיקר יצרו אצלם שאיפה עזה לעשות כל שביכולתם כדי שטראומה זו לא תחזור.¹⁴⁸

מאז התפרקות ברית המועצות הוסר אחד האיומים המשמעותיים שניצבו בפני איראן. גם עיראק איבדה את עיקר יכולותיה הצבאיות מאז מלחמות המפרץ, ובפרט בעקבות הפלישה האמריקאית ב־2003. במקומן עלתה ארצות הברית כאיום משמעותי על איראן, אך בהשוואה לאיום הרוסי והסובייטי לשעבר. ארצות הברית השתלטה על אפגניסטן ועל עיראק, שכנותיה של איראן ממזרח וממערב; יש לה בעלות ברית ושותפות באזור; היא מחזיקה כוחות צבאיים לא מבוטלים סמוך לאיראן; היא מפגינה נכונות להפעיל כוח צבאי נגדה בעת הצורך; היא נתפסת על ידי המשטר האיראני כחותרת להפילו; ויש לה יכולת להפעיל לחצים כלכליים כבדים על איראן, והיא גם עושה זאת.¹⁴⁹ נוסף על כך לאיראן אין בדרך כלל בעלות ברית של ממש ברמת המדינות, שיוכלו לסייע לה להרתיע את יריביה.

Kenneth Katzman, "Iran's Foreign and Defense Policies", *Current Politics and Economics of the Middle East*, Vol. 10, Issue 2 (2019), pp. 211-212.

Tabatabai, *No Conquest, No Defeat*, p. 300.

148 אפרים קם, **מן הטרור ועד הגרעין: משמעותו של האיום האיראני** (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2004), עמ' 27.

149 אפרים קם, "תפיסת ההרתעה של איראן", **עדכן אסטרטגי**, כרך 24, גיליון 3, המכון למחקרי ביטחון לאומי, יולי 2021, עמ' 17.

זאת ועוד, איראן נחותה לעומת יריבותיה העיקריות בתחום הקונונציונלי, ובעיקר בתחום הכוח האווירי. חיל האוויר האיראני מתבסס עדיין על מטוסים מיושנים יחסית מתוצרת ארצות הברית, רוסיה וסין, או מתוצרת עצמית, ואינו יכול להתמודד במצבו הנוכחי עם חילות האוויר של ארצות הברית ושל ישראל. גם ההגנה האווירית האיראנית לא הפגינה יעילות רבה מול התקיפות הישראליות בסוריה.¹⁵⁰

לנוכח אתגרים אלה תלו מספר חוקרים את חתירתה של איראן להרחבת השפעתה באזור בחששותיה הביטחוניים הגוברים בשני העשורים האחרונים. עלי אכבר הצביע על שלוש התפתחויות מרכזיות שעמדו בבסיס החשש המתגבר מצד איראן: פלישת ארצות הברית לעיראק (2003), מלחמת האזרחים בסוריה (2011) ועליית ארגון המדינה האסלאמית (דאע"ש) (2014).¹⁵¹ חסן אחמדיאן ופאיאם מוחסני הציעו אף הם לנתח את מדיניות איראן על בסיס תפיסת האיום שלה. לטענתם, פרשנים רבים המעיטו בחשיבות צרכיה הביטחוניים של איראן ופירשו את התנהגותה באופן שגוי כמכוונת לצורך התפשטות טריטוריאלית או לשם כינונה מחדש של האימפריה הפרסית, בעוד שאחרים הדגישו את ההיבטים הסקטוריאליים השיעיים במדיניות איראן לעומת ניתוח הממד ההרתעתי באסטרטגיה האיראנית.¹⁵² בהתאם לגישתם הסבירו שני החוקרים את מערכת הקשרים בין איראן וסוריה בתפיסת איום משותפת, הנובעת מתחושת בידוד אזורי וברצון לספק הרתעה מול אימים חיצוניים, בייחוד מצד ארצות הברית, ישראל ועיראק הבעת'יסטית. לפיכך, כאשר פחת הצורך בהרתעה במהלך שנות ה-90 בעקבות סיום מלחמת איראן-עיראק, היחלשות האיום העיראקי לאחר מלחמת המפרץ הראשונה והתקרבות סוריה לארצות הברית ולעולם הערבי, חלה התרחקות מסוימת בין טהראן ודמשק.¹⁵³ לעומת זאת, אחרי 2003 חלה התקרבות מחודשת בין המדינות, על רקע התגברות האיום האמריקאי בעקבות הפלישה לעיראק וכינון נוכחות צבאית אמריקאית קבועה בסמוך לגבולות איראן וסוריה. כתוצאה מכך נוצר בסיס לכינון "ציר ההתנגדות", שנועד להבטיח את שרידותן של שתי המדינות לנוכח אימים משותפים. הצורך בחיזוקו של ציר זה גבר אף יותר לאחר נסיגת

150 קם, "תפיסת ההרתעה של איראן", עמ' 17-18.
 Ali Akbar, "Iran's Regional Influence in light of its Security Concerns", *Middle East Policy*, Vol. 28, Issue 3-4 (Fall-Winter 2021), p. 188.
 Hassan Ahmadian & Payam Mohseni, "Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence", *International Affairs*, Vol. 95, Issue 2 (March 2019), pp. 2-3.
 153 שם, עמ' 8-9.

סוריה מלבנון ב-2005, שתרמה לתחושת חוסר הביטחון של המשטר הסורי, ובעקבות פרוץ מלחמת האזרחים ב-2011.¹⁵⁴

להתפתחויות שהתרחשו בעיראק ובסוריה בשני העשורים האחרונים הייתה השפעה ניכרת על הביטחון הלאומי האיראני. עיראק הייתה ונותרה זירה בעלת חשיבות מרכזיות במדיניות החוץ האיראנית מאז המהפכה האסלאמית. איראן מייחסת לעיראק עדיפות ביטחונית חשובה במעלה בשל הגבול הארוך ביניהן של כ-1,500 ק"מ ועקב חשיבותה הדתית של עיראק עבור השיעים. האינטרס האסטרטגי של איראן בעיראק הוא להבטיח שלטון מרכזי ידידותי בשליטה שיעית, שיהיה חזק דיו לשמירה על שלמותה הטריטוריאלית של עיראק ולהבטחת גבולה עם איראן, אך חלש מכדי להציב איום על איראן, למנוע ממנה למלא תפקיד פעיל ולממש את השפעתה הפוליטית והביטחונית בעיראק. התפרקותה האפשרית של עיראק עלולה, בראיית איראן, להשליך גם על הלכידות הטריטוריאלית שלה. כמו כן איראן חותרת למנוע מאויבים חיצוניים, בהם ארצות הברית, ישראל וארגוני אופוזיציה איראניים, להקים בעיראק בסיסים צבאיים שישימשו אותם לפעילות נגדה.¹⁵⁵ זמן קצר לאחר כיבוש עיראק בידי ארצות הברית מצאה עצמה איראן מוקפת בעשרות אלפי לוחמים אמריקאים בסמוך לגבולותיה המערביים. חולשתה הבסיסית של עיראק מאז 2003 עודדה את התערבות איראן, שביקשה להגביר את השפעתה ולצמצם סיכונים לביטחונה הלאומי.

מלחמת האזרחים בסוריה נתפסה כאיום משמעותי נוסף וכניסיון מערבי בהובלת ארצות הברית ובעלות בריתה לקדם מדיניות של שינוי משטר בסוריה. מראשית פרוץ המרד במארס 2011 עמדה איראן לצידו של משטר אסד, בעל בריתה האסטרטגי החשוב, מתוך חשש שנפילתו והחלפתו במשטר סוני או גרוע מכך – משטר בשליטתם של ארגונים רדיקליים-סלפיים המקורבים לאל-קאעדה – יהוו עבור איראן תבוסה אסטרטגית. התפתחות כזו עלולה הייתה למוטט את ציר ההתנגדות האסטרטגי נגד ישראל וארצות הברית בהנהגת איראן. חשש איראני מרכזי היה שקריסת המשטר בסוריה עלולה לעודד את ארצות הברית לנסות לקדם שינוי דומה גם באיראן. איראן ראתה בעימות בסוריה חלק ממזימה מערבית כוללת, שכוונה לא רק נגד סוריה אלא גם נגד איראן וחזבאללה. בכירים איראנים הציגו את הסכסוך בסוריה כהתפתחות שעלולה לסמן את ראשיתם של שינויים משמעותיים במזרח

Ahmadian & Mohseni, "Iran's Syria Strategy", p. 13. 154
International Crisis Group, "Iran's Priorities in a Turbulent Middle East", *Middle East* 155
Report, No. 184, 13 April 2018, pp. 14-15; Tabatabai, *No Conquest, No Defeat*, p. 276.

התיכון כולו. מפקד משמרות המהפכה ג'עפרי הצהיר באוגוסט 2013 כי פעולת ארצות הברית בסוריה נועדה לחולל שינויים נרחבים הרבה יותר באזור. מפקד כוח קודס סולימאני ביטא עמדה דומה כשכינה את סוריה "קו אדום" עבור איראן.¹⁵⁶ יתר על כן, סוריה נתפסה על ידי איראן כאמצעי למימוש צרכיה הביטחוניים, ובכלל זה היכולת לתמוך בחזבאללה בלבנון, הנחשב מבחינתה לנכס אסטרטגי המספק לה יכולת הרתעה כלפי ישראל וזרוע ביצועית שלה במזרח התיכון כולו. מבחינת טהראן, אובדן משטר אסד היה בבחינת אובדן קו ההגנה הקדמי מול ישראל. בפגישה עם מזכ"ל הג'האד האסלאמי הפלסטיני רמזאן עבדאללה שלח בינואר 2012 אמר ח'אמנהאי כי היעד הבסיסי של התוכנית האמריקאית בסוריה הוא להפעיל לחץ על "חזית ההתנגדות" באזור, משום שסוריה תומכת בהתנגדות הפלסטינית.¹⁵⁷ מפקד הכוחות האיראניים בסוריה, חוסיין המדאני, טען כי בראשית המלחמה היה ח'אמנהאי מוטרד מהמצב בסוריה אף יותר מהנשיא בשאר אסד עצמו. הוא ציטט את ח'אמנהאי באומרו כי סוריה דומה ל"חולה שאינו יודע שהוא חולה וצריך לבשר לו שהוא חולה".¹⁵⁸ ככל שנראה היה שסיכוייו של אסד לשרוד פוחתים כך הגבירה איראן את מעורבותה בסוריה, שנתפסה על ידה כהכרחית לשם שימור יכולת הרתעה נגד האימים הצבאיים מצד ארצות הברית, טורקיה וישראל.¹⁵⁹ איראן סייעה למשטר הסורי בדרכים שונות, החל משיגור אנשי משמרות המהפכה, דרך מתן סיוע כספי ישיר ואשראי בשווי מיליארדי דולרים וכלה בגיוס לוחמים שיעים זרים כדי לסייע למשטר אסד להחזיר את השליטה לידיה.

עליית דאע"ש והאימים שהציב הארגון בפני איראן הפכו החל מ-2014 לדאגה רצינית נוספת עבור מקבלי ההחלטות בטהראן. איראן, ששאפה לייצב את עיראק כמדינת חסות בשליטה שיעית, מצאה עצמה גובלת במדינה סונית-סלפית אנטי-שיעית קיצונית על גבולה המערבי. הישגיו של דאע"ש בכיבוש נתחים רציניים בעיראק ובמזרח סוריה ביוני 2014 הציבו בפני איראן איום משמעותי, שחייב אותה לשגר ציוד צבאי באמצעות משמרות המהפכה כדי להיאבק בארגון ולמנוע ממנו להגיע לגבולה המערבי של עיראק עם איראן. כמו כן שיגרה איראן יועצים צבאיים והעבירה לעיראק מידע מודיעיני, משגרי טילים וכטב"מים לצורך

156 Akbar, "Iran's Regional Influence", pp. 197-198.

157 "דידאר דביר כל ג'האד אסלאמי פלסטיני בא רהבר אנקלאב" [פגישת מזכ"ל הג'האד האסלאמי בפלסטיין עם מנהיג המהפכה], אתר מנהיג איראן, 31 בינואר 2012.

158 Shahram Akbarzadeh, William Gourlay & Anoushiravan Ehteshami, "Iranian proxies in the Syrian conflict: Tehran's 'forward-defence' in action", *Journal of Strategic Studies*, 4 January 2022, p. 10.

159 Ahmadian & Mohseni, "Iran's Syria Strategy", pp. 23-24.

המערכה נגד הארגון, בהשתתפות המיליציות השיעיות.¹⁶⁰ עם הופעת דאע"ש בסוריה הצדיקו בכירים איראנים את מעורבות ארצם במלחמת האזרחים במדינה בצורכי הביטחון שלה. באוקטובר 2016 הצהיר מוחמד רזא נקדי, מבכירי משמרות המהפכה, כי אם איראן לא תילחם בסוריה היא תאלץ להילחם בדאע"ש בהמדין ובכרמאנשא.¹⁶¹ מפקד בכיר אחר במשמרות המהפכה הציג באפריל 2016 את אובדנה האפשרי של סוריה כהתפתחות שתצור "חור סלפי שחור בין לבנון לעיראק".¹⁶² על גישת איראן להתפתחויות בסוריה ניתן ללמוד גם מדברי יועצו הצבאי הבכיר של מנהיג איראן ומפקד משמרות המהפכה לשעבר, מוחסן רזאא'י, שאמר כי סוריה, עיראק ואפגניסטן הן "חגורת הזהב" במזרח התיכון, וכי אם סוריה תישאר עצמאית ולא תיפול בידי האמריקאים ובידי הכובשים המערביים, ההתערורות האסלאמית במזרח התיכון תנוע בכיוון האסלאם, אך אם מדינות אלו תיפולנה לידי ארצות הברית, ההתערורות האסלאמית תהפוך לנשלטת בידי ארצות הברית.¹⁶³ לתפיסת האיום של איראן תרמה גם החרפת העימות הישיר בינה לישראל, שהעצימה את ראיית ישראל בעיניה כאיום ביטחוני מהותי. היקף התקיפות הישראליות במסגרת המב"ם (המערכה בין המלחמות) הלך והתרחב עם השנים, ויחד איתו גברה גם היומרה לשנות את המציאות בעזרת הפעולה הקניטית, ובכלל זה לשנות את מהלכיה האסטרטגיים של איראן. ראיית המב"ם כמערכה להשגת יעדים רחבים יותר שינתה גם את תפיסתה של איראן לגבי האירועים ואת מהלכיה בפועל. ראש אמ"ן אלוף אהרון חליוה הודה במפורש כי "מדינת ישראל הביאה את עצמה להיפוך מהשורות האחוריות לשורה הקדמית של החיכוך עם איראן", וכי התקיפות המיוחסות לישראל על אדמת איראן גרמו לה להתמקד בישראל כאויב מספר אחת שלה.¹⁶⁴ לתפיסת האיום הישראלי הגוברת מצד איראן תרמה ההערכה בטהראן כי ישראל מנסה לכתר אותה באמצעות הרחבת נוכחותה בסמוך לגבולותיה (במפרץ הפרסי, בכורדיסטן העיראקית ובקווקז). איראן רואה בחדירה הישראלית הגוברת לשכנותיה, ובפרט לאזרבייג'ן ולחבל הכורדי בצפון עיראק, ביטוי לכוונות התקפיות שנועדו להגביר את

160 Abkar, "Iran's Regional Influence", p. 199.

161 "אגר דר סוריה נג'נגים, בה מרזהא'י כשורמאן הג'ום מיאורנד" [אם לא נילחם בסוריה, הם יתקפו את גבולות ארצנו], סוכנות הידיעות מהר, 10 באוקטובר 2016.

162 International Crisis Group, "Iran's Priorities", p. 20.

163 אייל זיסר, **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים** (תל אביב: מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב, 2014), עמ' 145.

164 עופר שלח וכרמית ולנסי, **המב"ם על פרשת דרכים: המערכה בין המלחמות 2013-2023 – מה הלאה?** מזכר מס' 225, המכון למחקרי ביטחון לאומי, יולי 2023.

הפגיעה באינטרסים של איראן ובביטחונה הלאומי ולמאמץ ישראלי לצמצם את השפעתה האזורית. יתר על כן, איראן סבורה כי השפעתה המזיקה של הנוכחות הישראלית בסמוך לגבולותיה אינה מוגבלת אך ורק למישור הצבאי והביטחוני אלא גם מסכנת אינטרסים איראניים מדיניים וכלכליים.¹⁶⁵ בשל כך גברה נחישותה של איראן לבסס נוכחות והשפעה בסמוך לגבולות ישראל לשם שיפור יכולות ההרתעה והתגובה מול ישראל, והיא פועלת לשם כך בעיקר באמצעות רשת השלוחים שלה.

מאיומים להזדמנויות

אף כי ההתפתחויות במזרח התיכון מאז 2003 הציבו אתגרים כבדי משקל לביטחונה הלאומי של איראן, הרי ככל שעבר הזמן התברר כי יש ביכולתה של הרפובליקה האסלאמית להפיק מהן גם רווחים אסטרטגיים. יתר על כן, בשני העשורים האחרונים השקיעה איראן מאמצים גוברים להרחבת השפעתה האזורית בתחומים מגוונים ואף להעמקת התבססותה הצבאית, ולא ניתן להסביר זאת אך ורק באסטרטגיה הגנתית הנגזרת מתחושת איום. פלישת ארצות הברית לעיראק ואירועי הטלטלה האזורית במזרח התיכון הערבי נוצלו בידי איראן כאמצעי לקידום השאיפות והאינטרסים שלה במרחב הערבי ולביצור גוש אזורי בהנהגתה, הכולל גם את סוריה, את חזבאללה הלבנוני, מיליציות שיעיות בעיראק ואת חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני.

עד 2003 נחשבה לבנון לזירת המעורבות המועדפת והמוצלחת ביותר של איראן באזור. כוח קודס במשמרות המהפכה פעל להידוק הקשרים עם חזבאללה ולהעברת משאבים לארגון, שהתמקד עד נסיגת צה"ל מלבנון בשנת 2000 בלחימה נגדו ב"אזור הביטחון" שבדרום לבנון. הכוח פעל באמצעות מפקדה אזורית שכונתה גיס לבנון, קיים שיתוף פעולה הדוק עם המשטר הסורי וניצל את סוריה כנקודת מעבר עיקרית להעברת אמצעי לחימה עבור חזבאללה מאיראן ללבנון. תמיכת כוח קודס בחזבאללה נמשכה ואף גברה לאחר הנסיגה הישראלית מאזור הביטחון. היא מצאה ביטוי בהקמת תשתית רקטות ארוכות טווח

165 מחסן כרמי נאוהכש ועבאס עליפור, "נפוד" ד'אופליתוכי רז'ים צהיוניסתי דר ג'מהורי אד'רבאיגאן ותאת'יר אן בר אמנית מלי ג'מהורי אסלאמי איראן" [החדירה הגאופוליטית של המשטר הציוני ברפובליקה של אזרבייג'ן והשפעתה על הביטחון הלאומי של הרפובליקה האסלאמית של איראן], **פצלנאמה פז'והשהאיי סיאסי**, כרך 5, גיליון 3, 2015; אח'אן כאט'מי מסעוד, רסתמי פרזאד ושאמהלכי חאמד, "תחליל ראבטה אסרא'יל וכרדסתאן עראק ופיאמדאה'י אמנית אן בראי ג'מהורי אסלאמי איראן" [ניתוח הקשר בין ישראל וכורדיסטן העיראקית והשלכותיו הביטחוניות עבור הרפובליקה האסלאמית של איראן], **ג'סתארהאיי סיאסי מעאצר**, כרך 8, גיליון 4, 2017.

המאיימת על עורפה של ישראל, שהופעלה בעת מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006. הכוח תמך באורח נמרץ ומסיבי בחזבאללה במהלך מלחמת לבנון השנייה ושולב בגופי הפיקוד של הארגון. בשנים שחלפו מאז סיום המלחמה הצליח כוח קודס במאמץ מתמשך רב־שנתי ובשיתוף פעולה עם סוריה לבנות עבור חזבאללה תשתית צבאית אפקטיבית הכוללת ארסנל של יותר מ־100 אלף רקטות וטילים, ובכלל זה טילים בעלי יכולת פגיעה מדויקת המאיימים על התשתיות הצבאיות והאזרחיות של מדינת ישראל.¹⁶⁶

כיבוש עיראק על ידי ארצות הברית ב־2003 סיפק לאיראן הזדמנות להפוך גם את עיראק למדינה בהשפעה איראנית ניכרת ונדבך מרכזי בביסוס "ציר ההתנגדות האזורי". מאז המהפך בעיראק ב־2003 ועד פרוץ הטלטלה הערבית בראשית 2011 פעלה איראן לגיבוש "ציר התנגדות" שאמור היה לעמוד נגד ישראל וארצות הברית, ובה בעת פעלה לביסוס הגמוניה אזורית מול "ציר ההסדרים" היריב בהנהגת ערב הסעודית ומצרים. אף כי לאחר הפלישה האמריקאית לעיראק ב־2003 חששו מנהיגי איראן במשך תקופה מסוימת כי ארצם היא הבאה בתור, במהלך הזמן התברר כי איראן הייתה המרוויחה האסטרטגית העיקרית מהפלישה. שינוי המשטר בעיראק והעברת השלטון לידי הרוב השיעי שירתו את מטרתה של איראן – לשמר את שכנתה ממערב כיחידה טריטוריאלית בשליטה שיעית הנתונה להשפעתה. לאחר כיבוש עיראק הוביל כוח קודס של משמרות המהפכה את הסיוע למיליציות השיעיות שהופעלו נגד צבא ארצות הברית והקואליציה. זאת במגמה למנוע את התבססות ארצות הברית בעיראק ובו בזמן לבסס את ההשפעה האיראנית על העדה השיעית ועל הצמרת העיראקית. במסגרת המעורבות בעיראק סיפק כוח קודס מימון, ציוד ואמצעי לחימה למיליציות השיעיות, ובראשן צבא המהדי (ג'יש אל־מהדי) של הפוליטיקאי השיעי מוקתד אל־צדר, שביקר בטהראן ביוני 2003 ונפגש עם בכירי הממשל בטהראן, לרבות המנהיג ח'אמנהאי ומפקד כוח קודס במשמרות המהפכה, סולימאני. במקביל הפעילה איראן לחץ על ממשלת עיראק בניסיון לשכנע את ארצות הברית להסגיר את כוחותיה בהקדם האפשרי.¹⁶⁷

פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה ב־2011 והתחזקות דאע"ש מקיץ 2014 סיפקו אף הם הזדמנויות בידי איראן להרחיב את השפעתה באזור. מאז פרוץ מלחמת האזרחים בשלהי 2011 הוביל כוח קודס של משמרות המהפכה את המעורבות האיראנית בסוריה.

166 רז צימט, "דיוקנו של קאסם סלימאני, מפקד כוח קדס של משמרות המהפכה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 29 באוקטובר 2015, עמ' 25-35.

167 Tabatabai, *No Conquest, No Defeat*, pp. 191-193.

בשלב הראשון של המלחמה, כאשר קיום משטר אסד עמד בסכנה, נועדה המעורבות האיראנית למנוע את נפילת דמשק ומאחזים אסטרטגיים בצפון סוריה לידי המורדים ואת קריסת המשטר הסורי. בהמשך נועדה מעורבות איראן ושלוחיה לסייע למשטר הסורי להרחיב את שטחי שליטתו, לייצב את שלטונו באזורים שנכבשו, להגן על האוכלוסייה השיעית והמקומות הקדושים לשיעים ולאבטח את מרחב הגבול הסורי-לבנוני. בטווח הארוך נועדה המעורבות האיראנית להבטיח את אחיזת איראן בסוריה ואת השפעתה על המשטר הסורי ולאפשר שימוש בשטח סוריה כבסיס קדמי של הנוכחות והפעילות האיראנית במזרח התיכון, בייחוד מול ישראל.

המעורבות האיראנית בשלביה השונים של מלחמת האזרחים בסוריה התבטאה במגוון דרכים. בתחילה היא מצאה את ביטוייה בהעברת אמצעי לחימה, הגשת סיוע כלכלי ושיגור יועצים איראנים, שפעלו בשיתוף פעולה הדוק עם צבא סוריה וכוחות הביטחון הסוריים. היא סייעה לצבא סוריה ברמה האסטרטגית, האופרטיבית והטקטית. האיראנים חלקו עם מפקדי הצבא הסורי את ניסיון הלחימה שלהם, סייעו בשיקום הצבא הסורי, סיפקו הדרכות למפקדי הצבא ברמות השונות והקימו מיליציה עממית הפועלת באותה המתכונת שבה פועלת מיליצית הבסיס באיראן. נוסף על כך העניקה איראן למשטר הסורי תמיכה פוליטית. עד ספטמבר 2015 התנהלה המעורבות האיראנית בסוריה באמצעות כמה מאות יועצים איראנים וכמה אלפי לוחמים שיעים מקרב ארגון חזבאללה בלבנון, מיליציות שיעיות עיראקיות ולוחמים אפגנים ופקיסטנים, שגויסו על ידי משמרות המהפכה בתמורה לשכר חודשי ולהטבות כלכליות שונות. נוכחותם הצבאית של אנשי משמרות המהפכה על אדמת סוריה נועדה בשלב הראשון בעיקר למשימות ייעוץ. האיראנים נמנעו בשלב זה מהפעלת יחידות צבא אורגניות נגד ארגוני המורדים, ובדרך כלל לא היו מעורבים ישירות בלחימה.¹⁶⁸ עם זאת, הישגיהם המצטברים של דאע"ש, ג'בהת אל-נוצרה וארגוני מורדים נוספים בצפון-מערב סוריה בשנים 2014–2015 עוררו בקרב האיראנים ספקות באשר ליכולתו של אסד לשרוד בשלטון לאורך זמן. הדבר חייב את איראן להגביר באופן ניכר את תמיכתה במשטרו ולשנות את דפוס פעולתה בסוריה. לנוכח מצוקת המשטר הסורי תגברה איראן במחצית ספטמבר 2015 את כוחותיה בסוריה, ככל הנראה בכ-1,500–2,000 לוחמים,

168 רז צימט, "איראן בעידן שלאחר דאעש: יעדים, הזדמנויות ואתגרים", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 23 באוגוסט 2017. להרחבה נוספת על אודות פעילות איראן בסוריה, ראו: אפרים קם, "ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה: תפיסה חדשה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 2, המכון למחקרי ביטחון לאומי, יולי 2017.

שחלקם נטלו חלק פעיל בלחימה. כוח התגבור האיראני נועד לסייע לצבא סוריה במתקפה שאותה החל לבצע בצפון סוריה בראשית אוקטובר 2015.

כמו כן הופעלו חזבאללה והמיליציות השיעיות לסילוק המורדים הסורים, בטענה של צורך להגן על המקומות הקדושים לשיעה בסוריה ובמרכזם קברה של סת זינב מדרום לדמשק, שבו על פי האמונה השיעית קבורה זינב, בתם של עלי ופאטמה ונכדתו של מוחמד. הקרבות הקשים בצפון-מערב סוריה בשלהי 2015 הסבו אבדות כבדות ללוחמים האיראנים שניצבו בחזית המתקפה הקרקעית. בחודשים הראשונים של המתקפה נהרגו יותר ממאה לוחמים איראנים, בכללם קצינים בכירים. רובם המכריע של ההרוגים השתייכו ליחידות לוחמות סדירות של משמרות המהפכה.¹⁶⁹ בתחילה ניסתה איראן לשמור על חשאיות באשר למעורבותה בסוריה. בכירי ממשל ודוברים צבאיים הכחישו לעיתים קרובות כל נוכחות איראנית בסוריה. זאת לנוכח ההסתייגות בדעת הקהל הפנימית מהתייצבות איראן לצד משטר אסד, בין היתר בשל הפרות זכויות אדם ופשעי המלחמה של המשטר בדמשק ובייחוד השימוש בנשק כימי, שעורר זיכרון של השימוש של סדאם חוסיין בנשק כזה נגד איראן.¹⁷⁰ ואולם אחרי שמשמרות המהפכה ספגו את האבדות הראשונות שלהם, לא היה ניתן עוד להסתיר את התמיכה האיראנית בסוריה.

האבדות הכבדות בקרב הלוחמים האיראנים חייבו את הצמרת האיראנית לבצע הערכה מחודשת בנוגע לפריסת הכוחות האיראניים בסוריה. באביב 2016 שלחה איראן לסוריה כוחות בהיקף מצומצם מקרב חיילי הצבא הסדיר האיראני (ככל הנראה כמה מאות לוחמים), במטרה לתגבר את כוחות משמרות המהפכה. הייתה זו הפעם הראשונה מאז מלחמת איראן-עיראק שלוחמים המשתייכים לצבא הסדיר האיראני נשלחו למערכה צבאית מחוץ לגבולות המדינה. בתוך זמן קצר ספגו גם כוחות הצבא הסדיר אבדות. הישגיהם הצבאיים של הכוחות הסוריים בסיוע רוסי, ששיאם בכיבוש מחדש של העיר חלב מידי ארגוני המורדים בשלהי 2016, אפשרו לאיראן לצמצם במידה רבה את סדר הכוחות שלה בסוריה, לשוב ולהסתמך בעיקר על לוחמי חזבאללה ועל הלוחמים השיעים הזרים שפעלו בחסותה לצד הצבא הסורי, ולהסתפק בגרעין יועצים מצומצם יחסית.

אף על פי כן נמשכה ההתבססות הצבאית והאזרחית של איראן בסוריה גם לאחר ההכרעה שהושגה במלחמת האזרחים, אף כי היא שיקפה הסתגלות לנסיבות המשתנות והיקפה

169 רז צימט, "ניתוח פרופיל ההרוגים בקרב משמרות המהפכה האיראנים בסוריה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 16 בנובמבר 2015.

170 Tabatabai, *No Conquest, No Defeat*, pp. 277-278.

נותר מצומצם בהשוואה לתכנון האיראני המקורי. זאת בשל הגברת מאמצי הסיכול מצד צה"ל, שהקשה על איראן לבנות יכולות צבאיות בהיקף נרחב בסוריה. איראן לא הסתפקה עוד ביעד מוגבל של הצלת משטר אסד אלא התמקדה בביסוס יכולות צבאיות נרחבות, הכוללות טילים, רקטות, כלי טיס בלתי מאוישים, מערכות הגנה אווירית ואמצעי לחימה מתקדמים, שיוכלו לשמש אותה בתרחישים של הסלמה עתידית מול ישראל. איראן ידעה לנצל את הזדקקותו של אסד לעזרתה כדי להעמיק את אחיזתה בסוריה, וחמור יותר – לבנות איום צבאי חדש מסוריה כלפי ישראל. אומנם ישראל הצליחה באמצעות פעילות המב"ם לפגוע במאמצי איראן להקים בסיסים צבאיים משלה במרחב הסורי, אך לא מנעה לגמרי את הקמתם של מערכי טילי קרקע-קרקע וכטב"מים תוקפים.¹⁷¹

במקביל לתמיכתה במשטר הסורי חתרה איראן לבסס תשתית טרור מול ישראל ברמת הגולן. היא עשתה זאת בשנים האחרונות באמצעות גורמים מקומיים, שהתבססו ברמת הגולן בעקבות הוואקום הביטחוני והשלטוני שנוצר בשל אובדן השליטה של המשטר הסורי. מוקדי הכוח המקומיים שהיו מעורבים בהקמת התארגנויות טרור נגד ישראל היו פעילי חזבאללה, פעילים דרוזים מקומיים ופעילי ארגון הג'האד האסלאמי בפלסטין. תשתיות הטרור ברמת הגולן לא נועדו בהכרח להפעלה נגד ישראל בטווח המידי, אלא נועדו ליצור בסיס לנוכחות שליחיה של איראן במרחב רגיש זה ולשמש בעתיד מנוף לחץ על ישראל.¹⁷² מאז השיב משטר אסד את שליטתו על דרום סוריה בקיץ 2018 מקדמת איראן את פעילותן של מיליציות מקומיות הפועלות באזור בתמיכתה וחותרת לבסס נוכחות של שלוחיה, בהם גורמים סוריים מקומיים, יחידות צבא סורי שנתונות להשפעתה וחזבאללה בסמוך לגבול עם ישראל.¹⁷³

גם התחזקות דאע"ש בעיראק בקיץ 2014 פתחה הזדמנויות לא מעטות בפני איראן. האיום של דאע"ש סייע לאיראן להגביר את השפעתה על ממשלת עיראק החלשה. בעוד הצבא העיראקי הסדיר ניגף, הכוחות הלוחמים בדאע"ש היו מיליציות שיעיות שפעלו תוך קבלת סיוע והכוונה מאיראן. איראן ניצלה את ההתפתחויות בעיראק גם כדי לחזק את טיעוניה בזירה הבינלאומית בזכות התמיכה בממשלות סוריה ועיראק, הלוחמות נגד

171 אורנה מזרחי, אודי דקל ויובל בזק, **המלחמה הבאה בצפון: תרחישים, חלופות אסטרטגיות והמלצות למדיניות הישראלית**, מזכר 2016, המכון למחקרי ביטחון לאומי, נובמבר 2020, עמ' 16.

172 צימט, "איראן בעידן שלאחר דאעש", עמ' 8.

173 רז צימט, "שנה לחיסולו של קאסם סלימאני: איראן ניצבת בפני קשיים רבים, אך נחושה לבסס את השפעתה האזורית", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש אלוף מאיר עמית, 29 בדצמבר 2020.

טרור אסלאמי סוני.¹⁷⁴ בשונה מסוריה, הנוכחות הצבאית הישירה של איראן בעיראק נותרה מוגבלת ביותר והתבססה בעיקר על המיליציות השיעיות העיראקיות, שפעלו ברובן בחסות ישירה או עקיפה של משמרות המהפכה. ביטוי לכוונות האיראניות בעיראק ניתן למצוא בהתבטאויותיהם של בכירים ב"גיוס העממי" (אל-חשד אל-שעבי), מסגרת-העל של המיליציות השיעיות בעיראק. מדבריהם עולה כי במרכז האינטרסים האיראניים בעיראק עומדים הגברת ההשפעה האיראנית, חיזוק העדה השיעית, דחיקת השפעתם של ארצות הברית והמערב, ביסוס שליטה לאורך הגבול העיראקי-סורי ופתיחת ציר לוגיסטי יבשתי מטהראן דרך בגדאד לדמשק ולבירות.¹⁷⁵

השאיפה להגמוניה אזורית: בין חזון למציאות

חתירתה של איראן להגמוניה אזורית היא אחד המניעים להתעצמותה הצבאית של איראן ולהקרנת האיום הנובע ממנה כלפי סביבתה. חתירה זו מתייחסת בראש ובראשונה למרחב המפרץ הפרסי, ובמידה פחותה גם למזרח התיכון בכללו. אין משמעותה של חתירה זו בהכרח שאיפה להתפשטות טריטוריאלית, אלא שאיפה לשינוי תנאי הסביבה ולשיפור במעמדה של איראן בה. איראן חותרת להשפיע על התהליכים המרכזיים במרחב ולהניע את הגורמים האזוריים והמעצמתיים להתחשב באינטרסים שלה. החתירה להגמוניה נובעת מצירוף מאפייניה הבולטים של איראן: היותה המדינה בעלת האוכלוסייה הגדולה ביותר במזרח התיכון, ואחת הגדולות בשטחן באזור; מיקומה בצומת גיאואסטרטגי חשוב, כשלרשותה פוטנציאל כלכלי גדול ויכולת לבנות עוצמה צבאית ניכרת; והיותה מדינה מרכזית בעולם המוסלמי. גם למשקעי העבר יש חשיבות בעידוד חתירתה של איראן להגמוניה אזורית, בשל היותה מדינה בעלת תרבות עתיקה ועבר אימפריאלי אזורי.¹⁷⁶

במאמץ להרגיע את שכנותיה הערביות של איראן טענו דוברים במדינה במספר הזדמנויות כי ארצם אינה חותרת להגמוניה במזרח התיכון. כך למשל טען דובר משרד החוץ האיראני בהראם קאסמי בפברואר 2018, כי הגמוניה איראנית באזור אינה עומדת על הפרק. לדבריו, איראן מקיימת קשרים הדדיים עם כל מדינות האזור ועם שכנותיה, ואלה מבוססים על כבוד הדדי. בתור מדינה חזקה ועתיקת יומין יכולה איראן לקדם מאמצים לביסוס היציבות

174 ליטבק, "מדיניות החוץ", עמ' 244.

175 צימט, "איראן בעידן שלאחר דאעש", עמ' 16-18.

176 קם, **מן הטרור עד הגרעין**, עמ' 30.

והביטחון באזור, אך אין משמעות הדבר שבעקבות השינויים בסדר האזורי במזרח התיכון הפכה איראן להגמון אזורי.¹⁷⁷

הדיפלומט האיראני וסגן שר החוץ לשעבר צאדק ח'ראזי הצהיר אף הוא כי "איראן אינה חותרת להגמוניה שיעית באזור". הוא ציין כי השפעתה וכוחה של איראן חורגים מעבר לגבולותיה המדיניים בשל השקעותיה הרבות לשם כך, אך אין משמעות הדבר שהיא שואפת להגמוניה אזורית.¹⁷⁸ נראה כי הצהרות אלה נועדו בראש וראשונה להפיג את החששות בקרב מדינות האזור מפני שאיפותיה של איראן, ואין בהן בהכרח כדי להפריך את חתירתה של איראן להגמוניה אזורית, שאלה התייחסו גם חוקרים איראנים. שהרוז שריעתי ובהנאם וכלי, למשל, הסבירו את שאיפותיה ההגמוניאליות של איראן במאמצים מצד יריבותיה האזוריות והעל-אזוריות לערער את מעמדה במרחב.¹⁷⁹

אם איראן אכן חותרת להגמוניה אזורית אם לא, הרי יכולתה לממשה בפועל מוטלת בספק. כפי שהעריך תומס ג'ונס, יכולתה של איראן לעצב את הסביבה האזורית בכיוון הרצוי מבחינתה נותרה מוגבלת מאוד. לטענתו לא ניתן להגדיר את איראן כהגמון אזורי עולה אלא ככוח אזורי בסדר גודל בינוני, המתוסכל מכישלונו במימוש שאיפותיו. הוא ציין כי פלישות ארצות הברית לאפגניסטן (2001) ולעיראק (2003) פתחו אומנם בפני איראן חלון הזדמנויות בעקבות קריסת שני משטרים שבלמו את עוצמתה באזור, וכן בעקבות התחזקות בעלות בריתה באזור, בהן חזבאללה, חמאס והמיליציות השיעיות בעיראק, העלייה במחירי הנפט והירידה בלגיטימיות האזורית של ארצות הברית. ואולם איראן לא הצליחה לממש את היתרונות הכרוכים בנסיבות החדשות, בין היתר בשל כלכלתה המעורערת וחולשתה הצבאית הקונוונציונלית.¹⁸⁰ איראן נותרה מדינה בעלת עוצמה ויכולת להשפיע על אירועים במזרח התיכון, והיא משמרת בידיה פוטנציאל ושאפה להפוך לכוח הגמוני אזורי. יתר על כן, יש ביכולתה להיות כוח מאיים, מפריע ובולם תהליכים באזור ולגבות מחיר מארצות

177 "הז'מוניי איראן דר ח'אורמיאנה מטרם ניסת" [ההגמוניה של איראן במזרח התיכון אינה עומדת על הפרק], **ג'האן צנעת**, 28 בפברואר 2018.

178 "איראן בה דנבאל הז'מוני שיעה דר מנטקה ניסת" [איראן אינה חותרת להגמוניה שיעית באזור], סוכנות הידיעות אילנ"א, 5 ביולי 2017.

179 שהרוז שריעתי ובהנאם וכלי, "ואכאוי תאת'ר תרוריסם בר הז'מוני וקדרת מנטקה'י איראן" [ניתוח השפעת הטרור על ההגמוניה והעוצמה האזורית של איראן], **פצלנאמה פז'והשהא'י ראהברדיי סיאסת**, כרך 6, מס' 22, סתיו 1396 [2017].

180 Thomas Juneau, "Iran's Failed Foreign Policy: Dealing from a Position of Weakness", MEI Policy Paper, 1 May 2015, pp. 2-4.

הברית ובעלות בריתה האזוריות. עם זאת יכולתה לעצב אירועים באזור נותרה מוגבלת.¹⁸¹ גם הודא ראוף העריכה כי אין ביכולתה של איראן לממש את שאיפתה להגמוניה, כלומר לזכות במעמד המקנה לה שליטה במערכת האזורית במידה מספקת למימוש האינטרסים שלה. לטענתה איראן רואה עצמה כמדינת מפתח באזור, הראויה למלא תפקיד מרכזי בניהול ענייניו ובעלת יכולות המכשירות אותה למלא תפקיד כזה. היא גם חתרה לנצל את ההתפתחויות האזוריות מאז הפלישה האמריקאית לעיראק כדי לזכות בהכרה ככוח אזורי הגמוני שלא ניתן להתעלם ממנו. עם זאת, אין זה סביר שהיא תוכל להפוך בעתיד הנראה לעין לכוח הגמוני במזרח התיכון, וזאת מכמה סיבות. ראשית, המערכת המזרח־תיכונית מתאפיינת בקיומם של כמה כוחות אזוריים יריבים, שכל אחד מהם יכול לפעול כנגד חתירתם של שחקנים אחרים להשפעה. שנית, החתירה האיראנית להגמוניה מעוררת התנגדות בינלאומית ואזורית. נוסף על כך, מדינות המפרץ אינן מוכנות לוותר על תפקידה הביטחוני של ארצות הברית באזור, או אף להסכין עם הסכמים ביטחוניים המבוססים על שיתוף פעולה עם איראן.¹⁸²

אסטרטגיית "ההגנה קדימה"

כביטוי לשאיפה לנטרל איומים בשלב מוקדם ככל האפשר אימצה איראן בעשור האחרון את אסטרטגיית "ההגנה קדימה". ניתן לתאר אסטרטגיה זו כהגנה באמצעות התקפה תוך בלימת האיומים על ביטחונה הלאומי של איראן, באמצעות התמודדות עם אויביה הרחק ככל האפשר מגבולותיה המדיניים. השינויים הגאופוליטיים באזור על רקע מלחמת האזרחים בסוריה והתחזקות דאע¹⁸³ בסוריה ובעיראק הגבירו את שאיפתה של איראן לנהל את העימותים עם יריביה באזור מחוץ לגבולותיה.¹⁸³ תחושת המצור הגוברת חידדה בקרב מקבלי ההחלטות באיראן את החשש שהעימותים האזוריים בהובלה מערבית ישמשו מבוא למתקפה על איראן עצמה. לתפיסתם איראן מוקפת אויבים, ואין לאפשר התפשטות של העימותים האזוריים לשטחה בשל חולשתה הצבאית היחסית. כדי להתמודד עם האתגרים

Juneau, "Iran's Failed Foreign Policy". p. 19. 181

Huda Raouf, "Iranian Quest for Regional Hegemony: Motivations, Strategies and 182
Constraints", *Review of Economics and Political Science*, Vol. 4, No. 3, 2019, pp. 254-255;

וראו בהקשר למאבק בין איראן וערב הסעודית על ההגמוניה האזורית: Ali Fathollah-Nejad, "The Iranian-Saudi Hegemonic Rivalry", Belfer Center for Science and International Affairs, October 25, 2017.

183 וזיריאן ושריעתי, "ראהברדי דפאע אפנדי" עמ' 406.

המתעצמים חתרה איראן להקים רשת הגנה מחוץ לגבולותיה, שתשמר את האיומים במרחק בטוח ממנה. מימוש אסטרטגיית ההגנה קדימה באמצעות הרחבת ההשפעה האיראנית במדינות שכנות וביסוס רשת הגנתית מחוץ לגבולותיה גם מאפשרים לאיראן לקבוע עובדות בשטח, למשל באמצעות הקמת בסיסים צבאיים בסוריה, ולחזק את ציר ההתנגדות, ולהגביר בכך את תחושת הביטחון שלה.¹⁸⁴

בספטמבר 2016 הדגיש מנהיג איראן ח'אמנהאי את הצורך להרחיב את יכולותיהם ההתקפיות של הכוחות המזוינים האיראניים, כדי להבטיח את ביטחונה של איראן ולשמר את מעמדה האסטרטגי על רקע שאיפותיהן של המעצמות הזרות באזור.¹⁸⁵ מאז הוגדרה תפיסת ההגנה קדימה על ידי בכירים איראנים לעיתים קרובות כ"הגנה התקפית". באוקטובר 2016 התייחס סגן ראש המטה הכללי של הכוחות המזוינים האיראניים מסעוד ג'זאא'רי להנחייתו של ח'אמנהאי לחזק את יכולותיה ההתקפיות של איראן. הוא פירט שלושה סוגים של הגנה: "הגנה פסיבית", כלומר יכולתה של מדינה להגן על עצמה בפני מתקפה חיצונית; "הגנה יציבה" המאפשרת למדינה להתארגן מבחינה צבאית והגנתית באופן שימנע מהאויב חדירה קרקעית אליה; ו"הגנה התקפית", כלומר יכולתה להגיב ולא רק להגן על עצמה אם היא ניצבת בפני מתקפה. לדבריו, איראן השיגה את היכולת לא רק להגן על עצמה אלא גם להגיב, והדבר מהווה חלק מהאסטרטגיה שלה. בהתייחסו לנוכחות איראן בעיראק ובסוריה אמר הבכיר האיראני כי אויבי איראן, ובראשם ארצות הברית, אימצו אסטרטגיה צבאית המבוססת על הטלת מצור על הרפובליקה האסלאמית, וחובתה לפרוץ מצור זה בכל מקום שבו הוא קיים.

אחת הדרכים שנוקטים האמריקאים ו"אויבי המהפכה" במאמץ להתקרב לגבולות איראן היא הגברת נוכחותם במדינות השכנות לה. לפיכך, על הכוחות המזוינים האיראניים מוטלת המשימה לפקח באופן קבוע על האסטרטגיה ועל הטקטיקות של אויביה ולנטרלם. אם האיראנים לא יילחמו מחוץ לגבולות ארצם, הדגיש ג'זאא'רי, יהיה עליהם להילחם בתוך גבולותיה. לא ניתן להמתין לאויב ואז להתמודד איתו, אלא יש לבלום אותו במחצית הדרך.¹⁸⁶ ראש המטה הכללי של הכוחות המזוינים מוחמד באקרי הצהיר כי איראן אינה

Akbarzadeh, Gourlay & Anoushiravan, "Iranian proxies", p. 7. 184

"Increasing Defensive and Offensive Capabilities is Iran's Inalienable Right", hamenei.ir, August 31, 2016. 185

"ברח'י מסאולאן ד'צ'אר ח'טאי מחאסבאתי שדהאנד" [חלק מהבכירים שגו בשיקולים שלהם], תאבנאכ, 1 באוקטובר 2016. 186

מתכוונת לפלוש לאף מדינה, משום שאסטרטגיית העל שלה היא אסטרטגיה הגנתית. עם זאת הוא הדגיש שאיראן עשויה לאמץ גישה התקפית כדי שאויביה לא יעלו על דעתם לסכן את האינטרסים הלאומיים שלה.¹⁸⁷ מפקד משמרות המהפכה סלאמי הצהיר אף הוא כי איראן אינה חותרת לאיים על אף מדינה ואינה מתכוונת ליזום מלחמה, אך אם מדינה כלשהי תעשה טעות, האסטרטגיה של איראן תהיה התקפית.¹⁸⁸ בינואר 2021 התייחס סלאמי במפורש לתפיסת ההגנה ההתקפית והצהיר כי לאיראן אין דרך אחרת אלא לחזק את יכולת ההרתעה ההגנתית וההתקפית שלה, כדי למנוע מאויביה לכפות עליה את רצונם ותוכניותיהם. הוא ציין כי לוחמי האסלאם יאמצו הגנה התקפית בכל עת שיידרש, כדי להגן על האינטרסים החיוניים של האומה האיראנית במימי המפרץ הפרסי ומחוצה לו.¹⁸⁹ הצהרות אלה מעידות על כך שאיראן עשויה לשקול גם שימוש בפעולת מנע במסגרת האסטרטגיה של הגנה קדימה.

תפיסת ההגנה קדימה או ההגנה ההתקפית כבסיס לאסטרטגיה הצבאית של איראן מהווה התאמה ועדכון של תפיסת ההרתעה האיראנית תוך שילוב מגוון יכולות, לרבות טילים, כלי טיס בלתי מאוישים, רשת שלוחים ויכולות סייבר, שנועדו לאפשר לאיראן לקדם את האינטרסים שלה מחוץ לגבולותיה.¹⁹⁰ במאמר שהתפרסם בכתב עת של אוניברסיטת אימאם חוסיין, הקשורה למשמרות המהפכה, הוצגה ההגנה ההתקפית כאמצעי להבטחת ביטחונה הלאומי של איראן. לטענת רוחאללה קאדרי כנגאורי, בכל פעם שאיראן התמודדה עם איומים על ביטחונה הלאומי במסגרת גבולותיה המדיניים הרשמיים, עצמאותה וריבונותה הלאומית הופרו ולכידותה הטריטוריאלית ניצבה בפני איום. בשל מצבה הגיאואסטרטגי המיוחד, התמודדותה של איראן עם איומים חיצוניים מחייבת נוכחות עצמאית חזקה באזור ואף מחוצה לו, והיא אינה יכולה להגביל את יכולת ההרתעה שלה רק במסגרת גבולותיה הגיאוגרפיים.¹⁹¹

187 Hamidreza Azizi, "The Concept of 'Forward Defence': How Has the Syrian Crisis Shaped the Evolution of Iran's Military Strategy?", German Institute for International and Security Affairs (SWP), February 2021, p. 23.

188 שם.

189 "סרדאר חסין סלאמי: ראהי ג'ז תקוית קדרת באזדארנדה דפאעי ותהאג'מי בראי מא וג'וד נדארד" [סרדאר חסין סלאמי: אין לנו דרך אחרת למעט חיזוק יכולת ההרתעה ההגנתית וההתקפית], עזרי איראן, 8 בינואר 2021.

190 Azizi, "The Concept", p. 10.

191 רוחאללה קאדרי כנגאורי, "נקש מסתשארי ג'מהורי אסלאמי איראן דר תאמין אמנית מנטקה-אי" [תפקידה המייעץ של הרפובליקה האסלאמית של איראן בהבטחת הביטחון האזורי], **פצלנאמה אפאק אמנית**, כרך 11, גיליון מס' 4, 1991, עמ' 6.

החוקר הצביע על הקשר בין אסטרטגיית ההגנה ההתקפית לתפיסה האיראנית הרואה בעיראק, בסוריה, בלבנון ובתימן עומק אסטרטגי הכרחי למימוש ארבעת היעדים המרכזיים שלה באזור: חיסול ישראל, הוצאת הכוחות הזרים מהאזור, מימוש זכות ההגדרה העצמית של עמי האזור וכינון סדר ביטחוני אזורי משותף.¹⁹² הרחבת העומק האסטרטגי האזורי, מימוש אסטרטגיית ההגנה קדימה, חיזוק ציר ההתנגדות ושיפור יכולת ההרתעה של איראן הם שירחיקו את סכנת המלחמה מגבולותיה הגיאוגרפיים. שימור לכידותה הטריטוריאלית של איראן, הבטחת הפיתוח והרווחה הלאומיים והאינטרסים של העולם המוסלמי אינם אפשריים ללא הבטחת ביטחונה של הרפובליקה האסלאמית מחוץ לגבולותיה. לפיכך, השאיפה מצד יריבותיה של איראן לרסן את השפעתה באזור היא "דמיון שווא שלא יתממש לעולם", ועל העולם להכיר בעוצמתה ובהשפעתה הטבעית של איראן באזור.¹⁹³

עומק אסטרטגי

תפיסת ההגנה קדימה קשורה באופן ישיר לתפיסת העומק האסטרטגי, המהווה אף היא מרכיב חיוני באסטרטגיה האיראנית ונתפסת כאמצעי לפצות את איראן על יכולותיה הצבאיות הקונוונציונליות המוגבלות. אף כי תפיסה זו אינה חדשה, חשיבותה גברה בעשור האחרון על רקע הטלטלה האזורית במזרח התיכון הערבי. כבר בספטמבר 2008 פרסמו כמה אתרי חדשות איראניים ממסדיים, בהם גם האתר הרשמי של מנהיג איראן, מאמר פרי עטו של הפרשן ע'ולאם רזא מוחמדי, שהצביע על תמיכת איראן בקבוצות אסלאמיות ומהפכניות, לרבות הארגונים הפלסטיניים וחזבאללה בלבנון, כמרכיב המבטיח את העומק האסטרטגי של איראן ומשמש אותה לצורכי הרתעה כלפי ישראל וארצות הברית. נוכחות איראן באזורים חיוניים המשמשים את אויביה וסיוע לקבוצות "אנטי־אימפריאליסטיות" באזור הוצגו כמרכיב מרכזי בתפיסת העומק האסטרטגי. לטענת מוחמדי, יכולתה של איראן לאיים על הכוחות האמריקאיים באזורים שונים, ובכלל זה במפרץ הפרסי, מספקת לה עומק אסטרטגי משום שהיא מקשה על ארצות הברית לפעול נגדה ומשפרת את יכולת ההרתעה שלה. הוא ציין כי אינו מתכוון אך ורק לעומק אסטרטגי צבאי או פוליטי כי אם לעומק אסטרטגי גם במישורים אחרים, כדוגמת המישור הדתי והכלכלי. כך למשל, השפעה בשווקים במדינות האזור באמצעות השקעות כלכליות במדינות אסיה המרכזית, הקווקז

192 כנגאורי, "נקש מסתשארי ג'מהורי אסלאמי", עמ' 27.

193 שם, עמ' 32-33.

והעולם הערבי מבטיחה לאיראן עומק אסטרטגי כלכלי ומפחיתה את השפעת הסנקציות הכלכליות.¹⁹⁴

ההתפתחויות הגאופוליטיות במרחב הערבי בעשור האחרון אפשרו לאיראן להרחיב את העומק האסטרטגי שלה. כפי שטענו מחסן באקרי, עלי אמידי וענאיתאללה יזדאני, כינון חזית ההתנגדות שיפר את יכולתה של איראן להרחיב את העומק האסטרטגי שלה בסהר הפורה. איראן, שחוותה בידוד אסטרטגי במהלך מלחמת שמונה השנים עם עיראק, הגיעה למסקנה שהיא יכולה להגן על ביטחונה אך ורק באמצעות הרחבת השפעתה, חיזוק קבוצות הנאמנות לה ומחויבות לאידיאולוגיה ולאסטרטגיה האנטי־ציונית והאנטי־אמריקאית שלה, יצירת בסיסים צבאיים של קבוצות התנגדות וכינון בריתות עם מדינות עמיתות. השגת עומק אסטרטגי נועדה לאפשר לאיראן להרחיב את חזית המאבק נגד אויביה אל מעבר לשטחה, ולייצר קווי הגנה ביטחוניים הרחק מגבולותיה באופן שיפחית את בידודה האסטרטגי.¹⁹⁵ הרחבת חזית ההתנגדות (המכונה לעיתים גם ציר ההתנגדות) סיפקה לרפובליקה האסלאמית הזדמנויות ויתרונות רבים ושיפרה את מאזן הכוחות האזורי לטובתה. כינון הציר המבוסס על ברית בין איראן לסוריה, לחזבאללה, לחמאס ולג'האד האסלאמי הפלסטיני, ולאחר מכן גם למיליציות השיעיות בעיראק ולתנועת אנצארללה (החות'ים) בתימן, נועד למנוע מישראל ומארצות הברית להנחית מכה ראשונה על איראן ולאפשר לה יכולת מכה שנייה במקרה של מתקפה נגדה. הדבר בא לידי ביטוי, למשל, במתקפה האיראנית על בסיס עין אל־אסד בעיראק בעקבות חיסול מפקד כוח קודס סולימאני בינואר 2020, וביכולתה לפגוע באתרים חיוניים ואסטרטגיים בישראל במקרה של תקיפה נגד מתקני הגרעין האיראניים. העומק האסטרטגי מאפשר לאיראן להפוך את האיומים נגדה להזדמנויות לשם הגברת כוחה והשפעתה האזורית ולצמצום נקודות התורפה הביטחוניות שלה.¹⁹⁶

אבו אל־פאצ'ל באזרגאן וחסיין נור־אחמדי מיבדי הצביעו על סוריה כעומק אסטרטגי עבור איראן וטענו כי התמיכה האיראנית בה מהווה ביטוי לתפיסת העומק האסטרטגי במדיניות החוץ האיראנית. תפקידה החשוב של סוריה בציר ההתנגדות יוצר עבור איראן חשיבות

194 ע'לאם־רזא מחמדי, "עמק אסתראתז'יק ג'מהורי אסלאמי איראן בא נגאה בה צ'שמאנדאז 20 סאלה" [העומק האסטרטגי של הרפובליקה האסלאמית של איראן בהסתכלות על חזון 20 השנה], אתר מנהיג איראן, 7 בספטמבר 2008.

195 מחסן באקרי, עלי אמידי וענאיתאללה יזדאני, "תאת'יר מחור מקואמת בר עמק אסתראתז'יק ג'מהורי אסלאמי איראן" [השפעת ציר ההתנגדות על העומק האסטרטגי של הרפובליקה האסלאמית של איראן], **מטאלעאת סיאסי ג'האן אסלאם**, כרך 10, גיליון 2 (קיץ 2021), עמ' 71–72.

196 שם, עמ' 87.

גאופוליטית, אסטרטגית וביטחונית רבה לנוכח האיומים הן מצד הציר המערבי-ערבי והן מצד הציר הסוני-סלפי. משמעותה של תבוסה במלחמה בסוריה היא בידודה של איראן והחלשת יכולתה ההגנתית. לפיכך, לא זו בלבד שסוריה נחשבת לעומק אסטרטגי עבור איראן באזור, אלא ששמירת מעמדה והשפעתה של איראן הן מבחינה אידיאולוגית והן מבחינה גאופוליטית ואסטרטגית קשורה באופן ישיר לביטחונה הלאומי ולעצם קיומה של הרפובליקה האסלאמית.¹⁹⁷

גם תמיכת איראן בחזבאללה בלבנון הוצגה באיראן כביטוי לתפיסת העומק האסטרטגי. לטענת עלי-רזא גלשני ומחסן באקרי, לא ניתן להבין את תמיכת איראן בארגון אך ורק במסגרת ערכי המהפכה האסלאמית, ויש לבחון אותה בהקשר לצורך להרחיב את העומק האסטרטגי שלה. השקעות הרפובליקה האסלאמית בחזבאללה מאפשרות לה השפעה על הארגון מול ישראל ויכולת לאיים על ביטחונה הלאומי. איראן מנצלת את קשריה עם קבוצות ההתנגדות האסלאמית, לרבות חזבאללה בסמוך לישראל, כדי להרתיע אותה. לטענת החוקרים האיראנים, התמיכה בחזבאללה הביאה להתרחבות העומק האסטרטגי הפוליטי, ההגנתי והגיאואסטרטגי של איראן עד למרחק אלפי קילומטרים מעבר לגבולותיה, והיא מספקת מענה לפעולות מצד ישראל וארצות הברית, שנועדו להרחיב את נוכחותן סביב איראן ולהגביר את הלחצים עליה.¹⁹⁸ חוסיין דליריאן, הנחשב לאחד הפרשנים הצבאיים הבולטים באיראן, עמד על חשיבותה של תפיסת העומק האסטרטגי של איראן בכך שהיא מאפשרת לה להרחיק את קו ההגנה שלה. לטענתו, קו ההגנה האיראני התרחב בשנים האחרונות ממערב המדינה לסוריה, ללבנון, לפלסטין ולעיראק. בעקבות זאת הצליחה הרפובליקה האסלאמית להשיג עומק אסטרטגי נרחב, שמשמעותו הטלת מצור מוחלט על "המשטר הציוני" מצד "הצעירים המהפכנים והמוסלמים".¹⁹⁹

ניתן למצוא התייחסויות גוברות לתפיסת העומק האסטרטגי גם בהצהרותיהם של בכירים איראנים, שהציגו את מעורבותה האזורית הגוברת של איראן ואת חיזוק קשריה עם שותפותיה בחזית ההתנגדות כביטוי למימוש תפיסה זו. באיגרת ללוחמים הפלסטינים

197 אבו אלפצ'ל באזרגאן וחוסיין נור-אחמדי מיבדי, "אבעאד סיאסי ואמניתי חמאית אז סוריה דר סיאסת ח'ארגי ג'א. איראן" [ההיבטים הפוליטיים והביטחוניים של התמיכה בסוריה במדינות החוץ של הרפובליקה האסלאמית של איראן], **רהיאפתהא-י סיאסי ובינאלמללי**, גיליון מס' 53 (אביב 2018), עמ' 106-107.

198 עלי-רזא גלשני ומחסן באקרי, "ג'איגאה חזבאללה לבנון דר אסתראתז' באזדארנדגי ג'מהורי אסלאמי איראן" [מעמד חזבאללה לבנון באסטרטגיית ההרתעה של הרפובליקה האסלאמית של איראן], **פצלנאמה תחקיקאת סיאסי ובינאלמללי**, גיליון 11 (קיץ 2012), עמ' 140-143.

199 חוסיין דליריאן, "עמק אסתראתז'יכ איראן" [העומק האסטרטגי של איראן], תסנים, 3 במאי 2014.

בעזה במהלך מבצע צוק איתן באוגוסט 2014 כינה מפקד משמרות המהפכה ג'עפרי את ההתנגדות הפלסטינית "העומק האסטרטגי של המהפכה האסלאמית".²⁰⁰ בנובמבר 2014 הצהיר סגן מפקד משמרות המהפכה חוסיין סלאמי כי בעוד שבעבר נלחמה איראן באויביה בגבולות נהר כר'ה שבח'וזסתאן בדרום-מערב המדינה, כיום היא הרחיבה את גבולותיה האסטרטגיים במערכה נגד אויביה למזרח הים התיכון ולצפון אפריקה.²⁰¹ בפברואר 2018 אמר סלאמי כי צבאות סוריה ועיראק מהווים "עומק אסטרטגי הגנתי" עבור איראן. בריאיון לטלוויזיה האיראנית אמר סלאמי כי העם האיראני אינו רוצה שארצו תהפוך יעד למתקפה מצד אויביה. לפיכך, כל המדינות הנאבקות באזור נגד אויביה של איראן הן שדה הקרב לשמירת הביטחון האסטרטגי האיראני. המחשבה שעל מדינה להגביל את מרחב הביטחון שלה אך ורק לגבולותיה אינה הגיונית, והאסטרטגיה הטובה ביותר עבור איראן היא להיאבק באויב ממרחק.²⁰² חבר ועדת המג'לס לביטחון לאומי ולמדיניות חוץ, חשמתאללה פלאחתפשישה, התייחס אף הוא לחשיבות העומק האסטרטגי עבור איראן וטען כי אחד המרכיבים החשובים בעוצמתה של איראן הוא העומק האסטרטגי שלה, שפירושו "נוכחותם ההגנתית" של משמרות המהפכה מחוץ לשטחה הגיאוגרפי של המדינה.²⁰³

מנהיג איראן עצמו הדגיש במספר הזדמנויות את הצורך בעומק אסטרטגי כמרכיב חיוני בתפיסת הביטחון האיראנית. בנאום ב-2008 הצהיר ח'אמנהאי כי האומות המוסלמיות כולן מהוות "עומק אסטרטגי של הרפובליקה האסלאמית".²⁰⁴ בינואר 2017 אמר המנהיג במפגש עם משפחות חללי המערכה הצבאית בסוריה ובעיראק כי אם דאע "ש לא היה נבלם מחוץ לגבולותיה של איראן, היה צורך לבלום אותו בטהראן, בפארס, בח'וראסאן ובאצפהאן".²⁰⁵ ניתן למצוא ביטוי דומה להשקפה זו בדבריו של שר החוץ האיראני חוסיין-אמיר עבדאללהיאן, שאמר בשובו מביקור בלבנון במחצית אוקטובר 2023 כי אם איראן לא תגן היום על עזה,

200 "פיאם פרמאנדה כל ספאה בה מג'אהדין פלסטיני" [מסר של מפקד משמרות המהפכה ללוחמי הקודש הפלסטינים], תאבנאכ, 29 באוגוסט 2014.

201 "IRGC Commander: Iran's Strategic Borders Stretched to Eastern Mediterranean, North Africa", Fars News Agency, 26 November 2014.

202 "סרדאר סלאמי: ארתש סוריה ועראק עמק אסתראתז'יכ מא הסתנד" [סרדאר סלאמי: צבאות סוריה ועיראק הם העומק האסטרטגי שלנו], תסנים, 4 בפברואר 2018.

203 "נקש ספאה דר שכלגירי עמק אסתראתז'יכ איראן דר מנטקה בסיאר אסאסי אסת" [תפקידם של משמרות המהפכה בכינון העומק האסטרטגי של איראן באזור הוא בסיסי מאוד], תסנים, 14 באוקטובר 2017.

204 Azizi, "The Concept", p. 8.

205 Akbar, "Iran's Regional Influence", p. 201.

היא תידרש להגן בעתיד על הערים שלה. הוא הוסיף כי מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה אמר לו שאם לא תינקט פעולה מיידית נגד ישראל, יהיה צורך להילחם מחר נגד כוחות צה"ל בביירות.²⁰⁶ במפגש עם בכירי המשטר במאי 2018 ציין ח'אמנהאי כי אין להתעלם מכך שנוכחותה של איראן במדינות האזור ותמיכת עמי האזור ברפובליקה האסלאמית מהווים עומק אסטרטגי החיוני לביטחונה הלאומי.²⁰⁷ בפגישתו עם נשיא סוריה אסד, שהגיע בפברואר 2019 לביקור ראשון בטהראן מאז פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה, הצהיר ח'אמנהאי כי איראן רואה בסוריה את העומק האסטרטגי שלה וגאה בסיוע שהעניקה לסוריה, המהווה חלק מציר ההתנגדות.²⁰⁸ באוקטובר 2019 קבע ח'אמנהאי שהרחבת העומק האסטרטגי נחוצה לעיתים אף יותר ממימוש משימותיה החשובות ביותר של המדינה, והטיל את האחריות למשימה זו על משמרות המהפכה.²⁰⁹ ניתן לראות בהצהרות אלה ביטוי לחשיבות הגוברת שאיראן מייחסת לצורך להרחיב את פעילותה מעבר לגבולותיה, תוך ניצול ההזדמנויות הטמונות במציאות הגאופוליטית שהתעצבה במרחב הערבי בעשור האחרון.

206 "אמיר עבדאללהיאן: זמאן דר ע'זה רו בה פאיאן אסת/נתניהו באיד מתוקף שוד" [אמיר עבדאללהיאן: הזמן בעזה אוזל/צריך להפסיק את נתניהו], סוכנות הידיעות אירנ"א, 16 באוקטובר 2023.

207 "ביאנאת דר דידאר מסאולאן נט'אם" [הצהרות במפגש עם בכירי המשטר], אתר מנהיג איראן, 23 במאי 2018.

208 "מנט'ור רבהר מעט'ם אנקלאב אז עמק אסתראתז'י רואבט איראן וסוריה" [כוונת מנהיג המהפכה בעומק האסטרטגי של הקשרים בין איראן וסוריה], תסנים, 27 בפברואר 2019.

209 "ביאנאת דר דידאר מג'מע עאלי פרמאנדהאן ספאה" [הצהרות במפגש עם המועצה העליונה של מפקדי משמרות המהפכה], אתר מנהיג איראן, 2 באוקטובר 2019.